

Мар'яна ЗАХАРІЙЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича;
Наталія БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент
Київського університету імені Бориса Грінченка

Використання методу цілих слів у сучасній практиці навчання грамоти

У чинній Державній навчальній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою зазначено: "Основним методом навчання грамоти, який усталився у вітчизняній школі, є аналітико-синтетичний... Одночасно можуть частково використовуватися й інші методи, зокрема метод цілих слів" ("Програма", с.11).

Метод цілих слів у сучасній практиці навчання грамоти пов'язаний із навчанням шестилітніх першокласників, і варто зазначити, що використовується він не повною мірою. Сутність цього методу полягає в тому, що учні, не знаючи букв, запам'ятовують шляхом зорового сприйняття образ слова без поділу його на окремі склади, звуки, букви. Вправам на швидке зорове сприйняття обов'язково мають передувати такі види роботи, як усвідомлення лексичного значення слова, опрацювання його вимови. Важливо, щоб учні вміли уважно вдивлятися в слово, карбувати його зоровий образ у пам'яті. І лише після такої роботи доцільно пропонувати їм повторити прочитане слово, провести вправи на

розпізнавання нових або вже вивчених букв (букварний період).

Найбільшого поширення метод цілих слів набув у 1921–1922 роках. Саме тоді Яків Чепіга опублікував буквар "Веселка" і читанку "Веселка". Буквар був побудований за звуковим аналітико-синтетичним методом і мав на меті, за словами самого автора, дати дітям можливість легко, вільно і без зусиль навчитися читати, розвивати мислення і мовлення. Однак для досягнення поставлених цілей автор букваря відходить від звукового аналітико-синтетичного методу, зовсім уникаючи роботи над злиттям звуків – літер, і з перших днів дитини в школі пропонує текст. Текст використовується для слухання-розуміння, обговорення змісту, а з окремих запропонованих слів тексту діти складають речення і короткі власні розповіді.

На думку Я.Чепіги, метод цілих слів є найбільш досконалим для навчання першокласників читати. Він вважав, що інші методи вимагають від учителя докладати чимало зусиль, добирати прийоми, які б

активізували мислення та діяльність дитини. Для застосування методу цілих слів потрібна читанка або окремі тексти для того, щоб уже з перших уроків діти мали можливість слухати, повторювати, сприймати і відтворювати почуте, що сприятиме збагаченню їхнього словникового запасу та вмінню говорити чітко і правильно. Перевага цього методу, на думку Я.Чепіги, полягає ще й у тому, що він природніший для дитини, ніж інші. В основу сприймання покладено ціле слово, речення, як і в мовленні людей. До розуміння звука-букви, слова діти доходять лише після того, як промовляють речення, з метою виділення в них окремих слів. Тільки після повторення за учителем (умовного прочитування) слів переходять до аналізу звуків і ознайомлення з літерами.

У цьому процесі Я.Ф.Чепіга рекомендує таку послідовність роботи:

- збудження інтересу до теми, мети і завдань заняття;
- бесіда за малюнком;
- малювання, розгляд, ліплення, вирізування та виготовлення предметів, що розкривають тему;
- ігрові моменти з метою глибокого розкриття теми;
- читання вчителем художнього сюжетного тексту;
- бесіда за прочитаним;
- читання окремих відомих слів із тексту.

Методика формування умінь читати, за Я.Ф.Чепігою, охоплювала низку прийомів методу цілого слова, які використовувались у роботі з дітьми. Насамперед учений вважав, що основним завданням учителя є вивчення інтересів дітей, їхньої підготовленості, словникового запасу. Саме це учителю потрібно враховувати, добираючи художні сюжетні твори для аудіювання – слухання, розуміння усного мовлення.

У роботі з текстом Я.Ф.Чепіга радить використовувати такі прийоми:

- приносити на заняття той предмет, про який діти читатимуть;
- розгляд предмета (назву предмета – слово учитель записує на дошці);
- опис предмета, розповідь про нього;
- моделювання слова з букв розрізної азбуки;
- складання речення з написаним словом і його моделювання (із смужок паперу);
- читання художнього сюжетного тексту про цей предмет;
- слухання-розуміння, аудіювання тексту (добукварний період);
- вилучення нового слова з тексту та робота над ним: називання звуків-букв, складів (букварний період).

У підсумку про можливість методу цілих слів можна констатувати, що він у комплексі зі звуковим аналітико-синтетичним та ігровим методами, відкриває сьогодні українській школі великі можливості для його застосування, що уможливить співпрацю учня і вчителя у процесі формування умінь читати та розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності, особливо – аудіювання – слухання, розуміння.

Саме цьому виду розвитку мовленнєвої діяльності – аудіювання – слухання, розуміння усного мовлення приділена велика увага у чинній програмі з навчання грамоти, а саме: "...учень/учениця слухає і розуміє усне висловлювання (сюжетний текст), звучання якого триває до 1 хвилини (80–100 слів); відповідає на запитання за змістом прослуханого (хто?, що?, де?, коли?, як?); розповідає, про що йдеться у тексті, який прослуховується" ("Програма", с. 21).

З метою реалізації завдань програми автори "Букваря" Захарійчук М.Д., Науменко В.О. пропонують уже в добукварний період художні сюжетні тексти, що уможливлює навчання всіх дітей слухати, розуміти й аналізувати художній твір. Водночас запропоновані види роботи враховують різні рівні підготовки дітей до читання: навчання читати дітей, які не вміють читати (знають літери, але не читають), розвивати умінь читати в читаючих дітей (вміють прочитати одно-, двоскладові слова), удосконалювати якості навички читання в дітей, які читають вільно.

Кожен розворот букваря містить матеріал, призначений для виконання аналітико-синтетичних дій з усіма мовними одиницями (звук, буква, склад, речення, текст), формування умінь читати, вивчення простих орфограм української мови, а також матеріал, зорієнтований на вироблення навички читання й літературного розвитку першокласників, здійснення диференційованого підходу до учнів з різним рівнем підготовки до навчання читання.

Навчальний зміст добукварного періоду зорганізований на основі тематичного підходу і включає такі теми: "Я – школяр" (школяр міста); "Я – школярка" (школярка села); "Моя родина" (міська родина); "Моя родина" (сільська родина); "Мої друзі" (реальні та казкові); "Мої друзі" (жива і нежива природа); "Моя школа" (реальна школа); "Моя школа" (лісова, казкова школа звірят); "Мої книжки"; "Моя країна – Україна".

До кожної теми добукварного періоду підібраний і вміщений у букварі художній твір (вірш, оповідання, казка), який розкриває зміст малюнків. Водночас у тексті підкреслені ті слова, з яких потрібно скласти речення, підписати сюжетний

малюнок або серію малюнків. Наведемо приклади роботи з текстом у добукарний період.

Опрацьовуючи текст "Навіщо ходять до школи" (за Л.Камінським) до теми "Моя школа" (с. 24–25), діти мають змогу послухати текст, відтворити почуте, розвивати монологічне і діалогічне мовлення, відповідаючи на запитання (хто?, що?, де?, коли?, як?); поповнити й активізувати словниковий запас, висловлювати співпереживання з героями тексту. Робота вчителя спрямовується на закріплення понять "слово", "звуки", "склад", "наголос", а також умінь моделювати слова. З цією метою вчитель звертає увагу дітей на виділене у тексті слово у першому реченні:

– Покажіть, будь ласка, виділене слово. Послухайте, я його прочитаю, а ви повторіть за мною. (Учитель виразно читає, підкреслено промовляючи кожний склад. Діти не вміють читати, тому тільки повторюють це слово, дивлячись у підручник, запам'ятовують образ слова).

Подальша робота вчителя спрямована на використання набутих учнями знань про складоподіл, звуки першого складу, звуки другого складу, наголошений звук, склад, моделювання слова на дошці. Наступне завдання вчителя спрямоване на формування пильності до виконаної роботи, і тому він пропонує дітям знайти серед звукових схем на сторінці 22 схему слова "парти". Як бачимо, такий алгоритм роботи включає прийоми методу цілого слова і звукового аналітико-синтетичного, забезпечує виконання завдань мовленнєвої і мовної змістових ліній програми.

На сторінках Букваря (букварний період) пропонуються художні тексти, вірші з метою не тільки аудіювання – слухання – розуміння, а й виокремлення слів, у яких є звук – буква, що вивчається на цьому уроці.

Різноманітні вправи на звуковий синтез, які здійснюються з опорою на букви, а саме: променеві таблиці, таблиці складів, зіставлення слів за графічною будовою з наступним відтворенням їх звукових форм, нарощування слова окремими буквами, складами, різні ребуси, анаграми, кросворди, таблиці "захованих" слів тощо. Колонки слів, які мають спільне злиття [ПГ] [ПТ], дібрані з урахуванням прийому нарощування слова, що дасть змогу дитині прочитати наступне з опорою на злиття та на попереднє слово.

Переконані, наявність такого змісту відповідає основним принципам звукового аналітико-синтетичного методу навчання грамоти. Водночас запропонована система високохудожніх творів класиків української літератури, сучасних дитячих письменників і поетів, перекладені тексти, що уможлиблю-

ють вивчення звуків рідної мови на основі спостережень за відповідними одиницями живого мовлення, формування умінь читати на основі зорового і зорово-слухового сприйняття – є засобами **методу цілих слів**.

Навчально-виховний процес букварного періоду, у якому поєднується метод цілого слова і звуковий аналітико-синтетичний метод, має свої особливості, зокрема, на етапі вивчення нового матеріалу.

Основною особливістю роботи на цьому етапі є використання художніх творів для аудіювання – читання, розуміння. Ці твори подаються дрібним шрифтом у верхній частині парної сторінки "Букваря" – їх завжди читає вчитель.

Вивчення нового матеріалу відбувається з усіма учнями класу за таким алгоритмом:

- підготовча робота до сприймання тексту, який читає учитель (введення у нову тему);
- словникова робота (пояснення значення слів, які можуть бути незрозумілі учням);
- читання тексту вчителем із підкресленим промовлянням відповідного звука (підручники згорнуті);
- змістовий аналіз тексту;
- виокремлення слів із потрібними звуками;
- характеристика звуків (голосні, приголосні, тверді, м'які);
- повторне читання тексту з метою проведення гри "Влови звук";
- позначення звука буквою;
- характеристика структури букви;
- читання під керівництвом учителя променевих таблиць, односкладових слів.

На етапі закріплення доцільно використовувати диференційоване навчання, у процесі якого форми, види роботи, матеріал для читання, завдання для кожної групи учнів, термін їх виконання змінюється. Диференційоване навчання здійснюється головним чином у вигляді завдань, різних за складністю і обсягом, а також надання індивідуальної допомоги вчителя окремим учням. Матеріал для такої роботи пропонується на непарній сторінці "Букваря" під смужкою різнокольорової абетки.

Відповідно до алгоритму подачі нової букви, який ми описали вище, учні всього класу під керівництвом учителя опрацьовують новий навчальний зміст уроку. Закріплюючи вивчене, учитель використовує диференційований підхід і пропонує види роботи для дітей, у яких високий рівень сформованості умінь читати: повторно прочитати щойно прослуханий текст, вивчити напам'ять вірш, загадку, прислів'я, розв'язати ребус, кросворд тощо.

У роботі з учнями, у яких низький рівень сформованості умінь читати, ми пропонуємо об'єднувати звуковий аналітико-синтетичний метод навчання

грамоти з методом цілих слів, а також вкраплювати ігрові моменти. Таким ігровим моментом може бути мовна гра "Чарівний олівець". Наводимо приклади роботи над текстом для дітей, які не вміють читати, однак вони уже знайомі з поняттями склад, слово, речення; вміють моделювати слова, речення, знають окремі букви-звуки. Учитель звертається до дітей з проханням: "Візьміть, будь ласка, у руку "чарівний" олівець і попрацюйте з текстом" (текст подається на непарній сторінці "Букваря"):

- у першому реченні тексту порахуйте кількість слів;
- вкажіть на кількість малих (великих) слів;
- зробіть схему цього речення;
- позначте олівцем букви, які ви знаєте, вимовте звуки;
- які з цих звуків голосні (приголосні)?
- прочитайте слово, яке ви можете прочитати;
- поділіть це слово на склади, вимовте наголошений звук;

– знайдіть у тексті слова з буквою, яку ми сьогодні вивчили, вимовте звуки цієї букви;

– знайдіть у реченні слова з буквою, яку ми вивчили вчора (раніше), прочитайте слово з цією буквою;

– повторіть за мною перше слово тексту, прочитайте самостійно;

– розкажіть, про що йдеться в цьому реченні.

Саме такі прийоми методу цілого слова у поєднанні зі звуковим аналітико-синтетичним методом сприяють зоровій та зорово-слуховій пам'яті дитини, що, в свою чергу, полегшує формування у першокласника уміння читати.

Л і т е р а т у р а

1. *Богданець-Білокаленко Н.* Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги (кінець XIX – початок XX ст.): моногр. / Наталія Богданець-Білокаленко. – К. : НВФ Славутич-Дельфін, 2014. – 272 с.

2. *Захарійчук М., Науменко В.* Буквар / Мар'яна Захарійчук, Віра Науменко. – К. : Грамота, 2012. – 176 с.